

P.N.Şamilov
doktorant, Elmlər Akademiyası nəzdində İqtisadiyyat İnstitutu
pasha.shamilov@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 14.04.2025

The article was received by editorial board on 14.04.2025

Статья принята к печати 14.04.2025

BİZNES MÜHİTİNİN İNVESTİSİYA QOYULUŞLARINA TƏSİRİNİN KONSEPTUAL ƏSASLARI

Xülasə

Məqalədə biznes mühitinin investisiya qoyuluşlarına təsirinin nəzəri əsasları və müxtəlif ölkələrin təmsalında müqayisəli təhlili aparılmışdır. Biznes mühiti dedikdə ölkədə sahibkarlıq fəaliyyətini tənzimləyən institusional amillər – hüquqi baza, tənzimləmələrin səmərəliliyi, makroiqtisadi sabitlik, korrupsiya səviyyəsi və s. nəzərdə tutulur. İnvestisiya qoyuluşlarının həcmi və yönümü məhz bu amillərlə sıx bağlıdır. Tədqiqat nəticələri göstərir ki, əlverişli biznes mühiti olan ölkələr daha çox investisiya cəlb etməkdədir; xüsusilə də şəffaf və sabit mühit birbaşa xarici investisiya (BXİ) axınlarını stimullaşdırır. Əksinə, qeyri-müəyyənlik, bürokratik əngəllər və korrupsiya kimi mənfi amillər investisiya qərarlarını ləngidir. Məqalədə seçilmiş ölkələrin biznes mühiti indikatorları və investisiya göstəriciləri (BXİ axınları) müqayisə edilərək təhlil edilmiş, biznes mühiti ilə investisiya dinamikası arasındakı əlaqə həm cədvəl, həm də şəkil vasitəsilə ayəni göstərilmişdir. Aparılmış müqayisəli təhlil nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, biznes mühitinin yaxşılaşdırılması kiçik bazar və ya məhdud resurs kimi digər mənfi faktorları qismən kompensasiya edə bilər. Sonda, əldə olunan nəticələr əsasında siyasət tövsiyələri verilir və müəllifin əsas qənaəti ondan ibarətdir ki, dayanıqlı iqtisadi inkişaf üçün biznes mühitinin davamlı təkmilləşdirilməsi vacib şərtidir.

Açar sözlər: biznes mühiti, investisiya iqlimi, birbaşa xarici investisiyalar, institusional amillər, müqayisəli təhlil.

GİRİŞ

İnvestisiya qoyuluşları – istər yerli sahibkarların kapital yatırımları, istərsə də birbaşa xarici investisiyalar – ölkənin iqtisadi inkişafında mühüm rol oynayır. İnvestisiyaların həcmi təkcə mövcud resurslardan və bazar ölçüsündən deyil, həm də biznes mühitinin keyfiyyətindən asılıdır. **Biznes mühiti** anlayışı altında ölkədə biznes fəaliyyətini çevrələyən hüquqi, iqtisadi və sosial şərait başa düşülür. Bu mühitə qanunvericilik bazası, mülkiyyət hüquqlarının qorunması, müqavilələrin icrası, vergi və gömrük prosedurlarının sadəliyi, infrastrukturun vəziyyəti, makroiqtisadi sabitlik, siyasi sabitlik, korrupsiya səviyyəsi, məhkəmə sisteminin effektivliyi kimi amillər daxildir. Əlverişli biznes mühiti sahibkarlar və investorlar üçün daha az risk və xərc deməkdir, bu da onları daha çox investisiya yatırmağa həvəsləndirir. Əksinə, qeyri-sabit və əlverişsiz biznes mühitində investorlar ehtiyatlı davranır, yatırımlarını azaldır və ya başqa, daha stabil ölkələrə yönləndirirlər (Busse və Hefeker, 2007; Habib və Zurawicki, 2002).

Mövcud ədəbiyyatda biznes mühiti ilə investisiya axınları arasında güclü müsbət korrelyasiya olduğu dəfələrlə vurğulanmışdır. Məsələn, **Kofarbai və Bambale (2016)** Nigeriya nümunəsində göstərmişdir ki, biznes mühitinin yaxşılaşmasını ölçən “Doing Business” indeksinin yüksəlməsi daha çox birbaşa xarici investisiya (BXİ) axınlarına səbəb olur. Müəlliflər qeyd edir ki, **pis biznes mühiti investisiya məhdudiyyətlərini artırır və ölkədə biznes aparmağın xərcini əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldir**, nəticədə investorlar həmin mühitdən çəkinməyə başlayır

(Kofarbai və Bambale, 2016). Eyni zamanda **Mundakkad (2021)** 84 inkişaf etməkdə olan ölkə üzrə panel məlumatları təhlil edərək müəyyən etmişdir ki, Dünya Bankının “Doing Business” reytingində irəliləyiş əldə edən ölkələr əhəmiyyətli dərəcədə çox BXİ cəlb edə bilmişdir. Bu kimi tədqiqatlar göstərir ki, biznes mühitinin müxtəlif aspektləri – asan biznes qeydiyyatı, sərt tənzimləmələrin azlığı, şəffaf vergiləndirmə, güclü institutlar – investisiya axınlarını artıran faktorlar kimi çıxış edir (Mundakkad, 2021; Busse və Hefeker, 2007).

Bununla yanaşı, investisiya qərarlarına təsir edən biznes mühitinin konseptual əsaslarını izah edən müxtəlif nəzəri yanaşmalar mövcuddur. Yeni institusional iqtisadiyyatın banilərindən sayılan Douglass North institusional çərçivənin (yəni, rəsmi qanunların və qeyri-rəsmi qaydaların) iqtisadi fəaliyyəti müəyyənləşdirdiyini vurğulayır. Yaxşı institutlar qeyri-müəyyənliyi azaldır, tranzaksiya xərclərini aşağı salır və mülkiyyət hüquqlarını qoruyaraq investorların riskini azaldır. Nəticədə, institusional baxımdan inkişaf etmiş, biznes üçün “dost” sayılan mühitlər həm yerli, həm də xarici investorların etibarını qazanır. **Busse və Hefeker (2007)** 83 inkişaf etməkdə olan ölkə üzrə apardıqları empirik tədqiqatda siyasi riskin komponentləri (siyasi sabitlik, hökumətin effektivliyi, hüququn aliliyi və s.) ilə BXİ axınları arasında əhəmiyyətli əlaqə müəyyən etmişlər. Onların nəticələrinə görə, **sabit siyasi mühit və yüksək institusional keyfiyyət BXİ axınlarını əhəmiyyətli dərəcədə artırır** (Busse və Hefeker, 2007). Bu, bir daha təsdiqləyir ki, investorlar üçün proqnozlaşdırıla bilən və qanunun aliliyinə əsaslanan biznes mühiti cəlbedicidir.

Digər tərəfdən, makroiqtisadi sabitlik də investisiya qərarlarında vacib rol oynayır. İnflyasiyanın aşağı və sabit olması, dayanıqlı iqtisadi artım tempi kimi göstəricilər ölkənin investisiya cazibədarlığını yüksəldir. **Asiedu (2002)** inkişaf etməkdə olan ölkələri təhlil edərək nəticə çıxarmışdır ki, ÜDM-in stabil artımı və daxili bazarın genişlənməsi BXİ-ni cəlb etmək üçün mühüm şərtlərdəndir. O, həmçinin qeyd edir ki, Afrika ölkələri qlobal modellərin proqnozlaşdırdığından daha az BXİ cəlb edirlər ki, bu da institusional və infrastruktur problemlərinin əhəmiyyətini göstərir (Asiedu, 2002). Həqiqətən də, zəif infrastruktur, enerji təminatındakı çatışmazlıqlar, korrupsiya halları kimi mənfi amillər sərmayə qoyuluşuna maneə törədir. **Habib və Zurawicki (2002)** kimi tədqiqatlar göstərir ki, korrupsiyanın yüksək olduğu ölkələr digər amillər (məsələn, bazar ölçüsü) cəlbedici olsa belə, daha az xarici investisiya cəlb edir. Korrupsiya sanki əlavə vergi kimi çıxış edərək investorların xərcini artırır və onları daha az korrupsiyalanmış alternativlərə yönləndirir (Habib və Zurawicki, 2002).

Beləliklə, həm nəzəri yanaşmalar, həm də empirik tədqiqatlar eyni qənaətə gəlir: biznes mühitinin əlverişli olması investisiya qoyuluşlarının mühüm determinantıdır. Növbəti bölmədə müxtəlif ölkələrin timsalında biznes mühiti indikatorları ilə investisiya axınları arasındakı əlaqə müqayisəli şəkildə təhlil ediləcək, cədvəl və şəkillərin köməyi ilə bu konseptual əlaqənin praktiki təzahürü nümayiş etdiriləcəkdir.

2. TƏHLİL

2.1. Biznes mühiti indikatorları və investisiya axınları: ölkələrarası müqayisə

Biznes mühitinin investisiyalara təsirini daha konkret göstərmək üçün müxtəlif inkişaf səviyyələrinə malik ölkələr üzrə müqayisə aparaq. Bunun üçün Dünya Bankının **Doing Business 2020** hesabatındakı **biznes mühiti reytingi** (ümumi indeks) ilə həmin ölkələrdə müşahidə olunan BXİ axını göstəriciləri (ÜDM-ə nisbətə) nəzərdən keçirilmişdir. Aşağıdakı **Cədvəl 1** bir seçmə olaraq bir neçə ölkənin vəziyyətini əks etdirir:

Cədvəl 1

Seçilmiş ölkələr üzrə biznes mühiti indeksi və investisiya göstəriciləri (2019)

Ölkə	Doing Business indeksi (100 üzərindən, 2019)	DB reytingi (190 ölkə içində)	BXİ axını (% ÜDM-ə nisbətə)
Yeni Zelandiya	86.8 (yüksək)	1 (ən yaxşı)	1.5% (təx.)
Gürcüstan	83.7	7	7.8% (təx.)
Azərbaycan	76.7	34	5.5% (təx.)
Braziliya	59.1	124	3.8% (təx.)
Nigeriya	56.9	131	0.7% (təx.)

Somali	20.0 (çox aşağı)	190 (ən zəif)	~2% (təx.)
---------------	------------------	---------------	------------

Cədvəl 1 göstərir ki, biznes mühiti indeksinin yüksək olduğu ölkələr adətən investisiya cəlb etmədə daha uğurlu olurlar. Məsələn, **Yeni Zelandiya** dünyanın ən əlverişli biznes mühitinə malik ölkələrindən biri olub DB indeksində 1-ci yerdədir; bu ölkədə sabit hüquqi mühit və minimal bürokratik maneələr sayəsində BXİ axını ÜDM-in ~1.5%-i səviyyəsində olsa da, nəzərə almaq lazımdır ki, Yeni Zelandiya inkişaf etmiş kiçik iqtisadiyyatdır və eyni zamanda xalis kapital ixracatçısıdır (yəni öz investisiyalarını xaricə yönəldir). **Gürcüstan** isə son onillikdə biznes islahatları sayəsində reytingdə 7-ci yerə yüksəlmiş və ÜDM-in təxminən 7-8%-i qədər yüksək həcmdə BXİ cəlb edə bilmişdir. Bu, Gürcüstanın kiçik bazar olmasına baxmayaraq, əlverişli investisiya iqlimi hesabına diqqət çəkən nəticədir. Gürcüstanda biznes qurma prosedurlarının sadələşdirilməsi, korrupsiyaya qarşı effektiv mübarizə və investorların hüquqlarının qorunması sahəsində atılan addımlar xarici sərmayənin artmasına şərait yaratmışdır (Kofarbai və Bambale, 2016; Asiedu, 2006).

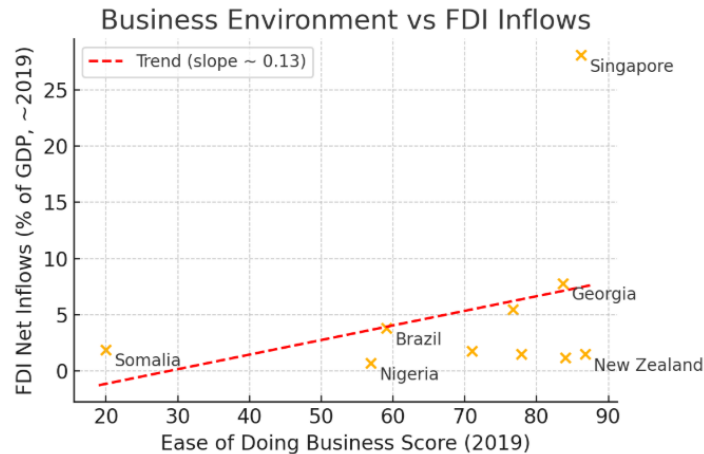
Digər tərəfdən, **Nigeriya** və **Somali** kimi biznes mühiti zəif olan ölkələrdə investisiya axınları aşağı səviyyədədir. Nigeriya Afrika qitəsinin ən böyük iqtisadiyyatlarından biri və zəngin təbii resurslara (xüsusilə neft) malik ölkəsidir. Lakin Nigeriyada institusional çatışmazlıqlar, korrupsiya və təhlükəsizlik riskləri investorların marağını azaldır. 2019-cu ildə Nigeriyaya daxil olan BXİ həcmi ÜDM-in cəmi təxminən 0.7%-ni təşkil etmişdir ki, bu da qlobal orta göstəricidən xeyli aşağıdır. Halbuki, resurs zənginliyi və böyük bazar kimi üstünlüklər nəzərə alınsa, Nigeriyanın daha çox investisiya cəlb edə biləcəyi gözlənilirdi. Bu uyğunsuzluğu izah edən əsas amil biznes mühitinin zəifliyidir – mürəkkəb biznes prosedurları, hüquqi risklər və korrupsiya (Habib və Zurawicki, 2002). **Somali** isə cədvəldə ən aşağı göstəricilərə malikdir: illərlə davam edən siyasi qeyri-sabitlik və münaqişələr nəticəsində Somali dünyada biznes mühiti ən zəif ölkələr sırasındadır (190 ölkə arasında sonuncu). Bu ölkədə formal hüquqi-institusional infrastruktur demək olar ki, işləmir, təhlükəsizlik riskləri son dərəcə yüksəkdir. Nəticə etibarilə, Somaliyə ciddi xarici investisiya axını yoxdur – 2019-cu ildə rəsmi BXİ axını ÜDM-in təxminən 1-2%-i qədər qiymətləndirilsə də, bu cüzi rəqəm əsasən diaspor sərmayələri və ya humanitar layihələr hesabına formalaşır. Yəni, Somali praktik olaraq qlobal sərmayə xəritəsindən kənarda qalır. Bu ifrat nümunə göstərir ki, biznes mühiti həddindən artıq əlverişsiz olanda, hətta potensial resurslar və bazar olsa belə, investorları cəlb etmək mümkün olmur.

Bununla belə, **Braziliya** nümunəsi göstərir ki, biznes mühitinin zəif olmasını qismən kompensə edən digər faktorlar mövcuddur. Cədvəl 1-də Braziliya 124-cü yerdə (DB skoru 59.1) qərarlaşıb ki, bu, orta səviyyədən aşağı biznes mühiti deməkdir. Braziliyada bürokratiyanın çoxluğu, vergi sisteminin mürəkkəbliyi və məhkəmə icraatlarının ləngliyi kimi problemlər mövcuddur. Lakin ölkənin böyük daxili bazarı (210 milyonluq əhali) və zəngin təbii ehtiyatları (neft, filizlər, kənd təsərrüfatı üçün geniş torpaqlar və s.) sayəsində Braziliya yenə də xeyli həcmdə BXİ cəlb edə bilir. 2019-cu ildə Braziliyaya daxil olan birbaşa xarici investisiyaların həcmi \$75 milyard olmuşdur ki, bu da ÜDM-in təqribən 3.8%-ə bərabərdir. Bu göstərici Braziliyanı həmin il dünyada ən çox BXİ cəlb etmiş ilk beş ölkədən birinə çevirmişdir (UNCTAD, 2020 məlumatlarına görə). Deməli, böyük bazar ölçüsü və resurslar investorlar üçün cazibə yarada bilər, amma yenə də qeyd etmək lazımdır ki, biznes mühitinin yaxşılaşdırılması Braziliya üçün daha da çox investisiya cəlb etməyə imkan verə bilərdi. Həqiqətən də, Braziliya hökuməti son illərdə (“Doing Business 2020” hesabatı dövründə) biznes mühitini yaxşılaşdırmaq məqsədilə bəzi islahatlar aparmışdır, misal üçün lisenziyalasdırma prosedurlarının sadələşdirilməsi və elektron vergi bəyannamələrinin tətbiqi. Bunun nəticəsində Braziliyanın DB indeksi son illərdə cüzi də olsa yüksəlmiş və bu, müəyyən dərəcədə investisiya artımı ilə müşayiət olunmuşdur.

2.2. Biznes mühiti və investisiya əlaqəsinin əyani təhlili

Yuxarıdakı müqayisəni daha əyani təqdim etmək üçün müxtəlif səviyyələrdə biznes mühitinə malik ölkələrin məlumat nöqtələrini bir qrafik üzərində göstərmək olar. Aşağıdakı şəkildə Dünya Bankının biznes mühiti indeksinin (horizontal ox, 0-dan 100-ə qədər; yüksək rəqəm daha yaxşı mühiti göstərir) investisiya axını (vertical ox, BXİ-nin ÜDM-ə faiz nisbəti kimi) ilə

əlaqəsi təsvir edilmişdir. Nümunə olaraq 10 müxtəlif ölkənin göstəricilərinə əsasən nöqtələr yerləşdirilmiş və təxmini trend xətti çəkilmişdir.

Şəkil 1. Biznes mühiti indeksi ilə birbaşa xarici investisiya axınları arasındakı əlaqə (müəllifin hesablamaları)

Şəkildə görülür ki, ümumilikdə meyl xətti yuxarıya doğru – yəni biznes mühiti göstəricisi artdıqca BXİ axınlarının ÜDM-də payı yüksəlir. Məsələn, qrafikdə **Gürcüstan** və **Sinqapur** kimi yüksək DB balına malik ölkələr müvafiq olaraq ~8% və ~28% BXİ/ÜDM nəticələri ilə yuxarı sağ küncdə yerləşir. Xüsusilə **Sinqapur** istisna dərəcədə yüksək investisiya səviyyəsi nümayiş etdirir – bu şəhər-dövlət global maliyyə mərkəzi olduğu üçün DB indeksi yüksək olmaqla yanaşı, hər il ÜDM-nin dördəbirinə yaxın həcmdə BXİ qəbul edir. Əks qütbə **Nigeriya** və **Somali** aşağı DB balları ilə (60-dan aşağı) və çox cüzi investisiya göstəriciləri ilə (1%-dən az və ~2% ətrafında) qrafikin sol alt hissəsində görünür. **Braziliya** və **Yeni Zelandiya** isə aralıq mövqedədir: Braziliyanın DB skoru təxminən 59 olmasına baxmayaraq (nisbətən zəif mühit), o, ~4% BXİ/ÜDM göstəricisi ilə bir qədər yuxarıda yer alır – bunun səbəbi yuxarıda qeyd olunduğu kimi bazar ölçüsü amilidir. Yeni Zelandiya isə əksinə, DB skoru ən yüksək olsa da, BXİ/ÜDM göstəricisi cəmi ~1.5%-dir – bu da onun artıq inkişaf etmiş kapital ixracatçısı olmasından irəli gəlir (başqa sözlə, Yeni Zelandiya xarici investisiyaları cəlb etməklə yanaşı, özü də xaricə investisiya yatırır).

Ümumilikdə, *Şəkil 1* göstərir ki, biznes mühiti indeksi ilə BXİ axınları arasında müsbət əlaqə mövcuddur. Trend xəttinin meyli müsbətdir (təxminən hər 10 punkt indeks artımına qarşı BXİ/ÜDM göstəricisində 1.3 punkt artım meyli). Bu korelyasiya onu deməyə əsas verir ki, daha **“biznes-dostu” mühit** investorlar üçün cəlbedicidir və nəticədə belə ölkələrdə həm xarici, həm də yerli investisiya qoyuluşları daha yüksək olur. Təbii ki, bu əlaqə istisnasız deyil – qrafikdə də görünür ki, bəzi istisnalar (outlier) var. Məsələn, Sinqapur kimi qeyri-adi hal və ya Nigeriya kimi resurs baxımından zəngin olub institusional baxımdan zəif olan hal bu əlaqədə fərqlilik yaradır. Lakin statistik baxımdan böyük bir ölkə qrupunu nəzərə aldıqda (məsələn, dünyanın əksər ölkələrini), biznes mühiti ilə investisiya axınlarının müsbət əlaqəsi daha da aydın ortaya çıxır (Kofarbai və Bambale, 2016; Mundakkad, 2021).

2.3. Regional misallar və tendensiyalar

Biznes mühitinin investisiyalara təsirini bölgəsal kontekstdə də müşahidə etmək mümkündür. Məsələn, Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələrinin təcrübəsinə baxaq. Bu regionda bəzi ölkələr son illərdə institusional islahatlar həyata keçirərək biznes iqlimlərini əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırıblar və bunun müqabilində daha çox xarici sərmayə cəlb ediblər. **Gajdosikova və Vojtekova (2024)** tədqiqatında 15 Avropa ölkəsinin biznes mühiti dinamikasını müqayisəli şəkildə təhlil etmişdir. Onların əldə etdiyi nəticələrə görə, **Almaniya və Avstriya** kimi aşağı korrupsiya, güclü iqtisadi sabitlik və yüksək rəqabət qabiliyyəti göstəricilərinə malik ölkələr biznes mühiti baxımından ən cəlbedici ölkələrdir və bu, həmin ölkələrə böyük həcmdə investisiya axınları ilə nəticələnir. Məsələn, Almaniya AB daxilində ən çox birbaşa xarici investisiya cəlb edən ölkələrdən biridir – bu, onun güclü sənaye bazası ilə yanaşı, əlverişli biznes mühitinin (sabit

qanunlar, peşəkar işçi qüvvəsi, effektiv dövlət idarəçiliyi) birbaşa nəticəsidir. **Estoniya** da regionda diqqətəlayiq nümunədir: innovasiya potensialı və aşağı korrupsiya səviyyəsi ilə seçilən Estoniya son on ildə cəlb etdiyi BXİ həcmində görə Baltıqyanı regionda liderdir (Gajdosikova və Vojtekova, 2024). Buna qarşılıq, **Bolqarıstan və Rumıniya** kimi ölkələrdə korrupsiya səviyyəsinin yüksək olması və bəzi rəqabət göstəricilərinin zəifliyi biznes fəaliyyətini çətinləşdirir, nəticədə bu ölkələr gözləniləndən daha az investisiya cəlb edə bilirlər (Gajdosikova və Vojtekova, 2024). Tədqiqatda həmçinin **Vısqrad qrupu** ölkələrinin (Polşa, Macarıstan, Çexiya, Slovakiya) biznes mühiti göstəricilərinin orta səviyyədə yaxşı olduğu, lakin yenə də bəzi sahələrdə (məsələn, korrupsiya ilə mübarizə və innovasiya) təkmilləşdirməyə ehtiyac duyulduğu qeyd olunur. Bu region ölkələrinin BXİ axınları da bunu əks etdirir: məsələn, Polşa və Çexiya son illər kifayət qədər yüksək sərmayə cəlb etsələr də, bəzən institusional çatışmazlıqlar səbəbindən potensialdan tam yararlanı bilmirlər.

İnkişaf etmiş ölkələrlə inkişaf etməkdə olan ölkələri müqayisə etdikdə də oxşar mənzərə ortaya çıxır. Dünya üzrə BXİ axınlarının əsas istiqaməti illərdir ki, siyasi və makroiqtisadi sabitliyi yüksək olan inkişaf etmiş ölkələrdir. ABŞ, Kanada, Böyük Britaniya, Sinqapur kimi ölkələr global BXİ-nin böyük payını cəlb edir. Bununla yanaşı, son onilliklərdə inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında **Çin, Hindistan, Vyetnam, İndoneziya** kimi ölkələr biznes mühitini yaxşılaşdırmaqla və investisiya üçün xüsusi iqtisadi zonalar, vergi güzəştləri kimi təşviqlər tətbiq etməklə böyük həcmdə sərmayə axınlarını özlərinə yönəldə bilmişlər. Xüsusilə Çin 1980-ci illərdən etibarən genişmiqyaslı iqtisadi islahatlar (sahibkarlıq mühitinin liberallaşdırılması, xarici investorlar üçün “xüsusi iqtisadi zonalar” yaradılması) sayəsində trilyonlarla dollar dəyərində BXİ cəlb edərək “dünyanın fabriki”na çevrilmişdir. 2020-ci ildə Çin həтта BXİ həcmində görə dünyada birinci yeri tutmuşdur (ABŞ-ı geridə qoyaraq), bu da onun nisbətən əlverişli və böyük bazara malik biznes mühitinin nəticəsidir (UNCTAD, 2021). Bunun əksinə olaraq, bəzi Latin Amerikası və Afrika ölkələri (məs., Venesuela, Zimbabve) mülkiyyət hüquqlarının zəif qorunduğu, makroiqtisadi sabitliyin aşağı və inflyasiyanın yüksək olduğu mühitlər səbəbindən həm yerli kapital qaçışı, həm də xarici investisiyadan məhrum qalma problemi ilə üzləşiblər. Bu faktlar təsdiqləyir ki, sərmayə axınları global miqyasda daha “təhlükəsiz liman”lara yönəlir və əgər bir ölkə öz mühitini islah etmirsə, sərmayə və biznes fəaliyyətləri daha stabil alternativlərə miqrasiya edir.

Yerli investisiya qoyuluşları baxımından da biznes mühiti əhəmiyyətlidir. Yalnız xarici deyil, eləcə də yerli investorlar üçün də eyni şərait keçərlidir – əgər ölkə daxilində biznes aparmaq çətin, riskli və ya qeyri-rentabeldirsə, sahibkarlar sərmayə qoymaqdan çəkinə bilər və ya öz kapitalını xaricə çıxara bilirlər. Belə ki, yerli iş adamları ya pullarını daha etibarlı aktivlərə (məsələn, daşınmaz əmlak, qızıl və ya xarici valyuta) yönəldər, ya da bəzən digər ölkələrə sərmayə yatırmağa çalışar. Bu fenomen kapital axını və beyin axını formasında özünü büruzə verə bilər. Ona görə də, investisiya qoyuluşlarının stimullaşdırılması üçün biznes mühitinin daxili iştirakçılar üçün də cəlbəedici olması şərtidir. Məsələn, ucuz kredit əlçatanlığı, az bürokratik maneələr, şəffaf vergi siyasəti kimi amillər yerli investorların fəallığını artırır. Əgər bu şərtlər ödənilməzsə, hökumətin investisiya təşviqi proqramları da yetərincə effektiv olmayacaq.

Yekun olaraq, aparılmış təhlillərdən belə nəticə çıxır ki, biznes mühitinin müxtəlif komponentlərinin (institusional sabitlik, tənzimləmələrin səmərəliliyi, korrupsiyanın səviyyəsi, infrastruktur və insan kapitalı və s.) yaxşılaşdırılması investisiya axınlarını artırmağın konseptual əsasında durur. Ölkələr arası müqayisələr bu konsepti dəstəkləyir – əlbəttə, bazar ölçüsü, təbii sərvətlər kimi digər amillər də rol oynayır, lakin biznes mühiti məhz elə bir faktordur ki, onu yaxşılaşdırmaq hökumətlərin birbaşa nəzarətindədir və düzgün islahatlar aparılırsa, həтта resursları az olan ölkələr belə daha çox investisiya cəlb edə bilirlər (Asiedu, 2006). Növbəti bölmədə əldə olunan nəticələr ümumiləşdirilir və biznes mühitinin inkişafı üçün siyasət tövsiyələri irəli sürülür.

3. NƏTİCƏ

Aparılan tədqiqat və müqayisəli təhlil əsasında nəticə olaraq qeyd edə bilərik ki, **biznes mühiti ilə investisiya qoyuluşları arasında sıx və birbaşa əlaqə mövcuddur**. Əlverişli biznes mühitinə malik ölkələr həm yerli, həm də xarici investorlar üçün cəlbəedici olduğundan, həmin

ölkələrə yönələn investisiya axınları nəzərəcərpacaq dərəcədə yüksək olur. Bu əlverişlilik, ilk növbədə, stabil makroiqtisadi vəziyyət, güclü hüquqi institutlar, aşağı korrupsiya səviyyəsi, səmərəli və sürətli dövlət xidmətləri (məsələn, lisenziyaların, icazələrin verilməsi) və inkişaf etmiş infrastruktur kimi amillərlə təmin edilir. Belə şəraitdə investorların risk və xərcləri azalır, gəlir perspektivləri isə yüksəlir ki, nəticədə investisiya qərarları pozitiv təsirlənir.

Əksinə, biznes mühitinin qeyri-kafi olduğu ölkələrdə investisiyaların həcmi potensiala çatmır. Təhlillər göstərir ki, bürokratik maneələr, mülkiyyət hüququnun zəif qorunması, tez-tez dəyişən və proqnozlaşdırılması çətin olan qanunvericilik, makroiqtisadi qeyri-sabitlik (məsələn, yüksək inflyasiya) və korrupsiya kimi mənfi amillər həm xarici, həm də yerli investorları çəkindirir. Belə hallarda sərmayə ya ümumiyyətlə qoyulmur, ya da daha əlverişli mühitə malik ölkələrə axır. Nəticədə, ölkə daxilində iqtisadi artımı dəstəkləyəcək investisiya çatışmazlığı yaranır ki, bu da uzunmüddətli inkişaf üçün mənfi haldır (Habib və Zurawicki, 2002; Asiedu, 2002).

Müqayisəli təhlilin vacib bir qənaəti də budur ki, biznes mühitini yaxşılaşdırmaqla ölkələr bir çox digər mənfi faktorları kompensasiya edə bilirlər. Məsələn, təbii resursları məhdud və ya daxili bazarı kiçik olan ölkələr belə, əgər institusional islahatlar hesabına sərmayə iqlimini cəlbədicə etsələr, xeyli həcmdə xarici investisiya cəlb edə bilirlər (Asiedu, 2006). İrlandiya, Estoniya, Sinqapur, BƏƏ kimi misallar bunu təsdiqləyir – bu ölkələr ya coğrafi, ya da ölçü baxımından məhdudiyyətlərə malik olsalar da, investisiya dostu siyasətləri sayəsində global sərmayədən əhəmiyyətli pay alırlar. Digər tərəfdən, böyük təbii sərvətlərə malik olmaq və ya geniş bazar da biznes mühiti zəif olduqda investorları tam qane etmir. Nigeriya, Anqola kimi nümunələr göstərir ki, zəngin resurslar institusional boşluqlar fonunda effektiv istifadə olunmaya bilər; sərmayələr resurs sektoruna gəlsə də, digər sahələr inkişaf etmir, yaxud resurs bumu dayandıqda investisiya axını kəskin azalır. Deməli, dayanıqlı və şaxələnmiş investisiya axınları üçün biznes mühitinin hərtərəfli yaxşılaşdırılması strateji əhəmiyyət kəsb edir.

Məqalənin nəticələrinə əsasən, bir sıra **siyasət tövsiyələri** irəli sürmək olar. İlk növbədə, hökumətlər **institusional islahatlara** üstünlük verməlidirlər: qanunvericiliyin sabitliyi və hüququn aliliyinin təmin olunması investorların güvənini qazanmaq üçün fundamental şərtidir. İkincisi, **bürokratik prosedurların sadələşdirilməsi və rəqəmsal texnologiyalarla modernləşdirilməsi** vacibdir – biznesin qeydiyyatı, icazələrin alınması, vergi ödəmələri kimi sahələrdə “bir pəncərə” sistemlərinin tətbiqi və qərarvermə müddətlərinin qısaldılması sərmayə mühitini yaxşılaşdıracaq. Üçüncüsü, **korrupsiya ilə mübarizə** istiqamətində ciddi addımlar atılmalıdır, çünki korrupsiya investisiya üçün “gizli vergi” olub, həm yerli, həm də xarici iş adamlarını çəkindirir. Antikorrupsiya orqanlarının gücləndirilməsi, şəffaflıq təşəbbüsləri və ictimai nəzarətin artırılması bu sahədə önəmlidir (Kofarbai və Bambale, 2016). Dördüncüsü, **infrastrukturun inkişafı** (yollar, enerji, telekommunikasiya) və insan kapitalına yatırım (təhsil, peşə hazırlığı) uzunmüddətli perspektivdə biznes mühitini cazibədar edəcək amillərdəndir, çünki investorlar yaxşı infrastruktur və bacarıqlı işçi qüvvəsi olan ölkələrə üstünlük verirlər.

Nəticə olaraq, qeyd etmək lazımdır ki, biznes mühitinin təkmilləşdirilməsi davamlı bir prosesdir və global rəqabət şəraitində ölkələr daim islahatlar apararaq investorlar üçün əlverişli şərait yaratmağa çalışırlar. Bu məqalədə aparılan konseptual təhlil və müqayisəli yanaşma bir daha sübut edir ki, **investisiya qoyuluşlarını təşviq etməyin əsas yolu sağlam biznes mühiti formalaşdırmaqdır**. Müəllif hesab edir ki, istənilən ölkə, o cümlədən Azərbaycan, öz investisiya potensialını gerçəkləşdirmək üçün institusional inkişaf və biznes mühitinin yaxşılaşdırılması istiqamətində ardıcıl addımlar atmalıdır. Yalnız bu halda genişmiqyaslı sərmayələr cəlb olunaraq iqtisadi artım və sosial rifah yüksələ bilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Bukht, R., & Heeks, R. (2017). Defining, conceptualising and measuring the digital economy. Development Informatics Working Paper, (68), University of Manchester.

2. Hagberg, J., Sundstrom, M., & Egels-Zandén, N. (2016). The digitalization of retailing: An exploratory framework. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 44(7), 694–712.
3. Kshetri, N. (2018). Blockchain's roles in meeting key supply chain management objectives. *International Journal of Information Management*, 39, 80–89.
4. Musayev, A. F. (2020). Rəqəmsal iqtisadiyyat şəraitində elektron ticarət: inkişaf meyilləri və perspektivlər. *Audit, vergi və statistika*, 3(2020), 3–18.
5. Pantano, E., & Vannucci, V. (2019). Who is innovating? An exploratory research of digital technologies diffusion in retail industry. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 49, 297–304.
6. Reinartz, W., Wiegand, N., & Imschloss, M. (2019). The impact of digital transformation on the retailing value chain. *International Journal of Research in Marketing*, 36(3), 350–366.
7. Roggeveen, A. L., & Sethuraman, R. (2020). Customer-interfacing retail technologies in 2020 and beyond: An integrative framework and research directions. *Journal of Retailing*, 96(3), 299–309.
8. UNCTAD. (2021). COVID-19 and E-Commerce: A Global Review. United Nations Conference on Trade and Development.
9. Verhoef, P. C., Kannan, P. K., & Inman, J. J. (2015). From multi-channel retailing to omni-channel retailing: Introduction to the special issue. *Journal of Retailing*, 91(2), 174–181.

P.N.Shamilov

PhD student, Institute of Economics under the National Academy of Sciences

Conceptual foundations of the impact of business environment on investment activities

Abstract

The article examines the conceptual foundations of the impact of the business environment on investment and provides a comparative analysis across countries. A favorable business environment – characterized by stable institutions, low corruption, efficient regulations, and macroeconomic stability – is found to significantly foster higher investment inflows, especially foreign direct investment. Conversely, an unfavorable environment with high uncertainty, bureaucracy, and corruption deters investors. Through tables and figures, the relationship between business climate indicators (e.g., World Bank's Doing Business index) and investment levels is illustrated, confirming a positive correlation. For instance, countries with top-tier business environments like New Zealand and Georgia attract more investment relative to GDP, whereas those with poor environments like Nigeria lag behind. The analysis also notes that while market size and natural resources can attract investment, improving the business climate can compensate for a lack of these advantages. In conclusion, the author emphasizes that continuous institutional reforms and improvements in the business environment are crucial for sustaining high investment inflows and economic development.

Key words: *business environment, investment climate, foreign direct investment, institutional factors, comparative analysis.*